

ENIGE ALGEMENE INFORMATIE OVER HET WNT

(Met enige wijzigingen en aanvullingen overgenomen uit A. Moerdijk, Handleiding bij het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), blz. 1-21. 's-Gravenhage 1994, Sdu Uitgeverij.)

1. Wat voor een woordenboek is het WNT ?

Vragen naar de identiteit van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) is vragen om moeilijkheden. Eén korte en ondubbelzinnige beantwoording is namelijk niet mogelijk. In zijn ruim honderddertigjarig bestaan onderging de opzet van het WNT een paar veranderingen die dwingen tot het volgende, drievoudige antwoord:

1. Het WNT is een hedendaags woordenboek met een terugblik in het verleden tot 1580; het is beschrijvend en normatief.
2. Het WNT is een historisch woordenboek dat de woordenschat van het Nederlands beschrijft vanaf 1500 tot in de eigen tijd.
3. Het WNT is een historisch woordenboek dat de woordenschat van het Nederlands beschrijft vanaf 1500 tot 1921.

Elk van die karakterisering is gebonden aan een bepaalde bewerkingperiode. De eerste geldt voor de aanvangsfase, van 1864 (het jaar waarin de eerste aflevering verscheen) tot ca. 1892. De tweede heeft betrekking op het WNT vanaf ca. 1892 tot 1976 en de derde is pas van toepassing vanaf 1976 tot 1998, het jaar van de voltooiing.

Voor het gehele WNT is wezenlijk dat het gemaakt is op basis van een eigen, zeer omvangrijke materiaalverzameling. Uit talloze zowel litteraire als niet-litteraire bronnen zijn citaten gehaald aan de hand waarvan de beschrijving van de woordenschat plaatsvindt. In het woordenboek zelf zijn die citaten ook opgenomen, waardoor alle redactionele informatie ondersteund wordt en toetsbaar is. Wel onderging dat bronnenbestand naar aantal en samenstelling als gevolg van de geschetste ontwikkelingsgang in de loop der tijden de nodige wijzigingen.

Beginnen we voor een korte toelichting op die ontwikkelingsgang bij het prilste begin, dan moeten we terug naar het midden van de vorige eeuw, naar de tijd dat de z.g. Taal- en Letterkundige Congressen gingen plaatsvinden. Op het eerste Congres (1849) lanceerde men de plannen voor een algemeen, omschrijvend woordenboek van het Nederlands. Op het derde Congres (1851) overlegde Matthias de Vries, algemeen beschouwd als de feitelijke grondlegger van het WNT, het Ontwerp ervoor, dat de instemming van de congresgangers kreeg.

Uit dat Ontwerp en uit zijn monumentale Inleiding bij het eerste Deel van het WNT, dat in 1882 verscheen, weten we feilloos wat voor een woordenboek De Vries c.s. voor ogen stond: een woordenboek van de 'Nederlandsche taal in haren tegenwoordigen, door het algemeene en beschaafde gebruik gevestigden toestand'. In feite dus een 'hedendaags' (lees: 19de-eeuws) woordenboek en geen historisch woordenboek. De Vries zou geen kind van zijn tijd — de Romantiek — geweest zijn, als hij daarbij ook niet een rol aan het verleden had toegerekend. De rechten van het verleden moesten vanzelfsprekend geëerbiedigd worden. Aan roemrijke voorgelachten moest men zich voor het heden kunnen spiegelen. In de letterkunde openbaart de taal haar levenskracht op de fraaiste wijze. Het volk diende daarom ook kennis te kunnen nemen van de goede taalvoorbeelden van de klassieke schrijvers en dichters uit vervlogen tijden en dan met name die van de Gouden Eeuw, waarin die letteren hun grootste bloei beleefden. Voor zijn terugblik in het verleden had hij in zijn Ontwerp de terminus a quo nog gesteld op 1637, het jaar waarin de vertaling van de Statenbijbel gereedkwam. Uit de Inleiding blijkt dat men die grens al spoedig had verlegd naar 1580 om aldus de aanzet tot de letterkundige bloei in de 17de eeuw en een periode die ook voor de taalontwikkeling als zodanig van groot belang was, niet te missen. Het verleden was binnen deze aanvankelijke opzet slechts middel, maar nog geen doel. Het stond in functie van het heden en zou vooral tot de verklaring en veredeling van de schrijftaal van dat heden bij moeten dragen.

Was het WNT in deze eerste fase beslist nog geen zuiver historisch maar een eigentijds = 19de-eeuws woordenboek, het was evenmin zuiver beschrijvend. Het Woordenboek moest bijdragen tot versterking, verfrissing en het zuiver houden van de taal. Dat hield in dat men het goede taalgebruik onder ogen moest brengen en moest aanbevelen en het verkeerde taalgebruik moest afkeuren. Verkeerd was vooral wat uit den vreemde kwam en in strijd met ons taaleigen was. Barbarismen (germanismen, gallicismen e.d.) diende men de deur te wijzen als illegale asielzoekers van de taal. De oudste delen van het WNT, bewerkt door de eerste redactie, waarvan De Vries zelf en Te Winkel de bekendste leden waren, dragen op vele plaatsen deze normatieve visie onmiskenbaar uit.

De tweede redactie, die in 1892 na de dood van De Vries het roer overnam, wijzigde die aanvankelijke opzet van het WNT fundamenteel. Zij maakte er een historisch en beschrijvend woordenboek van. Het verleden was niet langer middel, niet langer meer iets dat met een terugblik vanuit het heden kon worden afgedaan. Doel was

niet meer om de taalgebruiker de schatten van zijn taal te tonen en hem tot edeler en zuiverder beheersing daarvan te brengen, maar om te laten zien en te verklaren hoe die taal zich in de loop der tijd tot in het heden had ontwikkeld. Een historisch woordenboek kenmerkt zich door een objectieve beschrijving van de geschiedenis van de woorden, hun betekenissen en hun gebruik. Van deze koerswijziging maakte de redactie zeer summier en dan nog zijdelings bij haar verantwoording van de uitbreiding van het bronnenbestand melding in het Voorbericht bij Deel V, verschenen in 1900. Daar gewaagt zij van 'ons pogen om meer dan het onzen voorgangers mogelijk was, en liefst in aansluiting aan het Middelnederlandsch Woordenboek van VERDAM, de geschiedenis der Nederlandsche woorden in het licht te stellen'. Over de achtergronden van deze wending laat men zich niet expliciet uit, maar men zal deze moeten zoeken in de stand van zaken in de toenmalige filologie en historische taalwetenschap, de eisen die vanuit deze disciplines aan de behandeling van het verleden in een woordenboek werden gesteld, en de publicatie van de eerste afleveringen van het *Oxford English Dictionary*, een woordenboek waarin men aan die eisen op voorbeeldige wijze recht gedaan zag.

Met de verandering van opzet verlegde men, logisch binnen die gewijzigde visie, ook de begingrens naar het jaar 1500 om aldus die gewenste aansluiting bij het *Middelnederlandsch Woordenboek* te verkrijgen. Een vaste eindgrens stelde men niet. Daardoor bleef het Woordenboek twee heren dienen: het verleden en het heden. Dat zou het tot 1976 blijven doen.

Het ontbreken van een vaste eindgrens had tot gevolg dat de terminus ad quem en bewerkingstijd gedoemd waren tot een langdurig bestaan als Siamese tweeling. Met ieder jaar dat de bewerking langer duurde, schoof ook het 'heden' onvermijdelijk mee op. Dat betekent dat voor alle afleveringen uit verschillende jaren tot 1976 een andere eindgrens en dus een andere WNT-periode geldt. Voor een aflevering die in 1904 verscheen, geldt b.v. als WNT-periode 1500-1904, voor een aflevering uit 1912 is dat 1500-1912, voor een aflevering uit 1956 valt 1500-1956 aan te houden en een aflevering uit 1975 kent het maximale bereik: 1500-1975.

Onder de tweede, derde en vierde generatie redacteuren bleef het WNT een historisch woordenboek dat tot in de eigen tijd reikte. Door die verplichting om zowel de taal van het verleden als de eigentijdse taal met al haar moderne ontwikkelingen te beschrijven en door de enorme uitbreiding van de bronnen die daarvoor vereist was, dreigde het WNT de grote 'Unvollendete' op lexicografisch vlak te worden. De vierde redactie (ca. 1940-1976), waaraan in het bijzonder de namen van dr. N. Bakker, dr. A.C. Crena de Iongh, dr. C. Kruyskamp en dr. F de Tollenaere te verbinden zijn, was zich van die dreiging maar al te goed bewust. In het begin van de jaren '70 nam Kruyskamp het initiatief om geen materiaal meer op te nemen van ná 1921. De beslissing voor dat jaartal was voornamelijk van praktische aard: een in dat jaar verschenen handboek van de mechanische technologie met vele modernere, technische woorden viel aldus niet uit de boot. In 1976 zette het bestuur van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie, de instelling waaronder het WNT vanaf 1967 ressorteert, dat initiatief in een officiële beslissing om: men zou geen materiaal meer van na 1921 verwerken, zij het dat een uitzondering werd gemaakt voor dialectbronnen en historiserende bronnen. Die beslissing ging het leven in als 'de cesuur van 1921'. Daarmee kreeg het WNT zijn vaste eindgrens die de voltooiing ervan, in 1998, mogelijk zou maken en was het niet langer tegelijkertijd een historisch én een eigentijds woordenboek, maar een zuiver historisch woordenboek met 1921 als eindgrens.

Bij de levendige belangstelling waarin het WNT zich recent mag verheugen, wordt dat jaartal 1921 zó vaak genoemd, dat bij velen het misverstand is gerezen dat die eindgrens over de hele linie geldt. Om dat misverstand uit de weg te helpen stellen we nog eens met nadruk: de eindgrens van 1921 geldt uitsluitend voor de afleveringen die vanaf 1976 zijn verschenen. Dat wil niet zeggen dat het WNT geen woordmateriaal van ná 1921 bevat. Dat is immers wél het geval bij alle afleveringen die tussen 1922 en 1976 zijn verschenen. Tot welk jaar na 1921 zij reiken is afhankelijk van het jaar waarin ze zijn gepubliceerd. Een aflevering die b.v. in 1934 verscheen, kan citaten bevatten uit 1934, een aflevering uit 1975 citaten die nog uit dat jaar stammen.

2. Inhoud

Van de opzet van een woordenboek is afhankelijk welke woorden men al dan niet opneemt. Wie een 19de-eeuws beschrijvend én normatief woordenboek met een terugblik in het verleden wil maken, heeft daar uiteraard andere gedachten over dan degene die zich de vervaardiging van een objectief beschrijvend historisch woordenboek vanaf de 16de eeuw ten doel stelt. Daarmee is de grootste breuklijn in de visie op het WNT, die van de eerste redactie tegenover die van de latere, aangegeven. De opzetverandering na 1976 betrof immers niet een verandering van opvatting over wezen en inrichting van het Woordenboek, maar raakte alleen de eindgrens ervan.

Bij de vraag welke woorden men wel en welke woorden men niet moet opnemen, dringen zich voor een woordenboek van de algemene taal vooral de volgende probleemcategorieën op: verouderde woorden, dialectwoorden, vreemde woorden, vaktermen en samenstellingen. Voorts vormen namen een probleem op zich.

Hoe de eerste redactie tegenover die categorieën stond, is uitgebreid uiteengezet door De Vries in zijn genoemde Inleiding bij Deel I. De volgende redacties hebben zich niet meer zó fundamenteel in het openbaar uitgesproken. Hun opvattingen zijn wel globaler terug te vinden in de z.g. *Canones Lexicographici* uit 1962, een

voor intern gebruik bedoelde reeks instructies voor aspirant-redacteuren en redacteuren, opgesteld door de vierde redactie. Voor ieder van de betreffende categorieën zullen we eerst aangeven hoe De Vries c.s. erover dacht en daarna de stellingname van zijn opvolgers te kennen geven.

Verouderde woorden

De Vries wilde, zoals wij hierboven aangaven, een woordenboek van het heden dat de rechten van het verleden eerbiedigde. Woorden en betekenissen uit het verleden (vanaf 1580 uiteraard) die nog van belang voor dat heden waren, moesten er een plaats in krijgen. Maar geheel verouderde woorden die dat belang misten, behoorde men niet op te nemen. Wel liet hij de deur open voor min of meer verouderde woorden die via het Woordenboek nog een kans op een tweede leven verdienden te krijgen. De beweeggronden voor opname en uitsluiting zijn duidelijk: belang en bevordering van de eigentijdse = 19de-eeuwse taal.

Even duidelijk was, waarom de tweede redactie dit standpunt wel moest opgeven. In een historisch woordenboek horen verouderde woorden organisch thuis. Zo'n woordenboek moet immers laten zien hoe en wanneer woorden voor het eerst in onze taal opkwamen, welke betekenis of betekenissen zij oorspronkelijk hadden, welke andere zich daaruit ontwikkeld hebben, welke verloren gingen en welke bleven. Verouderde woorden zijn de onmisbare schakels in de keten van de taalontwikkeling en van groot belang voor onze kennis van de taalhistorie. Een historisch woordenboek leeft onder meer bij de gratie van wat uitgestorven is.

Dialectwoorden

Plaatselijke woorden of woorden die slechts in enkele gewesten bekend waren, hoorden binnen de visie van De Vries evenmin in het Woordenboek thuis. Zij zouden het zicht op wat in de taal werkelijk algemeen was alleen maar vertroebelen. Slechts dialectwoorden die men in een ruime kring bekend achtte, zou men honoreren. Bovendien kon men ze opnemen als zij uitdrukkingmiddel waren voor een begrip waarvoor de algemene taal geen geschikt woord kende.

Dat laatste criterium verdween al bij de komst van de tweede redactie die dergelijke taalpedagogische bedoelingen inwisselde voor de objectief-beschrijvende. Het lag ook voor de hand dat men dialectwoorden niet meer als lastposten voor een goed zicht op de algemene taal beschouwde. Integendeel. Zoals het tot de taken van een historisch woordenboek behoort om het tijdstip van opkomst, de duur, het verloop en het uitsterven van woorden en hun betekenissen te laten zien, zo dient het ook te tonen van waaruit zij in de algemene taal binnendrongen, waar zij bewaard zijn gebleven, waar zij in hun vorm en betekenis bijzonderheden bezitten die het bovengewestelijke beeld ervan verhelderen en aanvullen. Voor de opname van dialectwoorden gingen deze strikt taalhistorische criteria gelden. Blijken van die veranderde houding doen zich al voor tegen het einde van het tijdperk De Vries (vanaf ongeveer 1888). Hun taalhistorisch belang lag vanzelfsprekend ook aan de basis van de beslissing om dialectgegevens van de cesuur van 1921 uit te zonderen.

Het criterium van de ruimere verbreiding bleef wel gehandhaafd. Men vindt het, met de taalhistorische criteria, terug in de boven genoemde *Canones*. Het is echter, zoals overigens ook De Vries zelf al beseftte, een vaag en rekbaar criterium. Als gevolg van die eigenschappen is er een kloof tussen theorie en praktijk. Men vindt in het WNT dan stellig ook vele dialectgegevens die amper of niet voor het predikaat 'ruim verbreid' in aanmerking komen. Ook in de oudste delen, waar dialectwoorden nogal eens als vaktermen uit de landbouw of uit enig ambacht 'binnengesmokkeld' werden.

Het zal altijd een vraag blijven hoe De Vries geoordeeld zou hebben, als er aan het einde van de vorige eeuw al zoveel dialectmateriaal gepubliceerd was als nu. Zijdelings roert hij in zijn Inleiding dat punt van de schaarste aan dialectgegevens aan als een andere reden dat men er eigenlijk niet aan kon beginnen. Zeker is wel dat met de toenemende stroom dialectwoordenboeken na zijn tijd ook de dialectgegevens in het WNT evenredig toenamen.

Vreemde woorden

Ten aanzien van vreemde woorden betrok De Vries de volgende stelling: vreemde woorden die in het Nederlands ingeburgerd waren, dienden opgenomen te worden. Voor dat burgerrecht moest het vreemde woord aan minimaal een van de volgende criteria voldoen: aanpassing van de beklemtoning aan de Nederlandse uitspraak, het bezit van afleidingen of samenstellingen in overeenstemming met de woordvorming van het Nederlands, het voorkomen in een andere betekenis dan in de vreemde taal. Het is dus zeker niet zo wat nogal eens over die beginfase van het WNT gedacht en beweerd wordt dat men alle vreemde woorden meende te moeten weren. Die strenge houding gold slechts de klakkeloos en onveranderd overgenomen vreemde woorden en de barbarismen (= in navolging van een vreemde taal met bestanddelen van de eigen taal maar in strijd met de regels daarvan gevormde woorden), i.c. latinismen, gallicismen, anglicismen en in het bijzonder germanismen. Dergelijke woorden beschouwde hij als een bedreiging van de zuiverheid van de taal en dus van de volksgeest waarvan die taal de afspiegeling vormde.

Met enige geleidelijkheid verdwenen de puristische en normatieve trekken uit deze oorspronkelijke opnamepolitiek. Over bleef het criterium van het ingeburgerd-zijn. Dat ging niet alleen meer gelden voor de aangepaste vreemde woorden, maar ook voor ongewijzigd overgenomen leenwoorden en barbarismen. Door die veranderde instelling kregen in het bijzonder ook talloze internationale termen uit allerlei wetenschappen, technieken en kunsten een geldig toegangsbewijs. Zij voeren ons naar de vaktermen.

Vaktermen

Aan het opnemen van vaktermen, toen nog 'kunstwoorden' genoemd, hechtte De Vries veel waarde. Daar droeg hij de volgende redenen voor aan: de veelzijdige en omvangrijke ontwikkelingen die zich juist in zijn tijd op industrieel en technologisch gebied gingen voordoen, hun aanwezigheid in vele figuurlijke zegswijzen, hun belang voor de historische taalkunde en de wens om de taal zuiver te houden. De ongebreidelde import van talloze vreemde woorden als gevolg van de intensivering van onze betrekkingen met andere landen en de intocht hier te lande van nieuwe uitvindingen uit den vreemde, was hem een doorn in het oog. Waarom *waggons* en *rails* als we *wagens* en *sporen* tot onze beschikking hebben, en waarom hebben *ingenieurs* het toch over *tjoepts* (= eng. *tubes*) als ieder gewoon mens die dingen *buizen* of *pijpen* noemt, waarom zou de *rijknecht* het moeten afleggen tegen de *jockey*, zo klaagt hij. Het Woordenboek moest alles doen om die taalverbastering, veelal voortkomend uit een misplaatste zucht tot voornaamheid, een halt toe te roepen. Dat zou het niet alleen moeten doen door zoveel mogelijk de echt vaderlandse woorden te geven, maar ook door aan te wijzen in de plaats van welke vreemde woorden men ze moest gebruiken. Dat gold zeker ook de vele vreemde woorden op het gebied van de wetenschappen.

Voor de bewerkers na hem zou die laatste, puristische reden komen te vervallen. Zij had geen pas meer bij het doel van de objectieve beschrijving dat men voor ogen had. Bleek uit het materiaal dat de vreemde vakterm in omloop was geraakt, dan behoorde hij binnen die optiek hetzelfde beoordeeld te worden als zijn inheemse soortgenoot.

Zij dienden echter nog een ander probleem op te lossen: moest men eenvoudigweg plaats bieden aan alle vaktermen die de materiaalverzameling leverde, of alleen aan die welke ook in de algemene taal een rol speelden? Over dat probleem had De Vries zich niet uitgesproken, al zag ook hij wel in dat aan volledigheid niet viel te denken. Als theoretische stelregel nam men aan dat men al te specifieke vaktermen, alleen in gebruik in de communicatie van de specialisten onderling, niet zou moeten opnemen. In de praktijk bleek het trekken van die grens echter niet zo eenvoudig en nam men het zekere voor het onzekere: ook de vakterm opnemen waarvan dat algemenere karakter niet met stelligheid te bepalen was.

Aandacht voor vaktermen heeft het WNT dus van meet af aan gehad. Voor De Vries dienden zeevaart en waterstaat als nationale paradepaarden voorop te lopen. Maar ook vele andere takken van nijverheid en velerlei ambachten mochten zich in de belangstelling verheugen, waarbij zowel voor de inwinning als de verklaring van termen een beroep op deskundigen werd gedaan.

Iedere tijd kent zijn eigen vaktermen. Veel vaktermen in het WNT liggen in de sfeer van de vroegere nijverheid en ambachtelijke handwerken. Talloze termen die op vele vakgebieden in onze eeuw hun intrede deden, zal men er niet in tegenkomen. Het WNT is meer het woordenboek van de kaarsenmaker dan dat van de computerspecialist. Voor de laatste letters van het alfabet is de beslissing om geen materiaal van na 1921 meer op te nemen daar natuurlijk debet aan. Bij delen uit de periode vóór ca. 1940 moet men de afwezigheid van modernere vaktermen vooral toeschrijven aan het feit dat men nog niet de beschikking had over voldoende en genoeg gevarieerde bronnen. Uiteraard heeft dat ook zijn invloed gehad op de behandeling van de wel aanwezige gevallen. Die behandeling is minder omvangrijk en heeft vaker minder diepgang.

Delen uit de periode ca. 1940-1976, waarvoor de cesuur van 1921 nog niet gold, vormen een gunstige uitzondering. Daarin zijn sommige modernere terminologieën — vooral in de sfeer van de wetenschap, kunst, techniek, handel, minder daarentegen op het vlak van b.v. de sport — redelijk vertegenwoordigd.

Samenstellingen

Opname van alle samenstellingen achtte De Vries even nutteloos als onmogelijk. Samenstellingen die geen verklaring behoeften omdat hun betekenis direct duidelijk was uit hun bestanddelen en de betrekking daartussen ('doorzichtige' samenstellingen), moest men weglaten. Hoogstens kon men er een enkeling van geven, gevolgd door *enz.*, om aan de lezer te tonen dat aldus een hele reeks gevormd kon worden, of om een gelukkige dichterlijke toepassing ervan te laten zien. Alleen voor samenstellingen waarbij de betekenis niet direct uit hun bestanddelen bleek, voor samenstellingen met meer betekenissen, of voor samenstellingen die om welke andere reden dan ook een nadere toelichting vereisten, moest men een plaats in het Woordenboek inruimen.

Met deze opvattingen bracht De Vries een opvallend moderne visie naar voren. Ook in de huidige tijd hoort men taalkundigen wel dezelfde geluiden verkondigen. En voor een verklarend handwoordenboek van de

eigentijdse taal klinken zij niet eens zo vals. De Vries wilde in feite een eigentijds woordenboek en tegen die achtergrond moet men zijn stellingname ook bezien.

Daarnaast is een tweede, kritischer kanttekening te maken. De visie dat doorzichtige samenstellingen niet in een woordenboek thuishoren, getuigt van een eenzijdige kijk op de functie van een woordenboek. Zij beperkt zich tot het aspect van de betekenisverklaring. Ieder woordenboek van de algemene taal heeft echter ook een documentatiefunctie. Het moet ook de woordenschat van die taal registreren en vastleggen zoals deze op een bepaald moment in de tijd is samengesteld, en daardoor weerspiegelen wat voor die samenleving van dat moment kenmerkende omstandigheden en ontwikkelingen zijn. Onder die invalshoek zijn samenstellingen, zowel de ondoorzichtige als de doorzichtige, van uitzonderlijk belang. Juist omdat onze taal vanuit haar aard het ons zo gemakkelijk maakt om voor nieuwe zaken en begrippen nieuwe samenstellingen te vormen, zijn zij zeer belangrijke getuigen voor maatschappelijke ontwikkelingen.

Natuurlijk zagen ook de redacties na De Vries wel in dat men bezwaarlijk iedere samenstelling zou kunnen honoreren. Maar de doorzichtigheid op zich is geen doorslaggevend criterium meer. Zwaarder telt de vraag of een samenstelling zich al dan niet gevestigd heeft. Is dat het geval, dan neemt men ook de doorzichtige samenstellingen op. Is er een concentratie van samenstellingen met het trefwoord in een bepaalde betekenis, dan zegt dat iets over de opkomst of het gewicht daarvan. Veelal is zo'n eruptie een blijk van maatschappelijke verandering of vernieuwing (men sla er de vele samenstellingen met *kunst-* als eerste lid in b.v. *kunstarm*, *kunstoog* enz. eens op na, die in de 19de eeuw al komen opzetten, of die met *stoom-* en *trein-* in hetzelfde tijdvak). Om dat beeld te kunnen schetsen kan en mag men zich natuurlijk niet tot een enkel vormingsvoorbeeld uit zo'n reeks beperken. Maar historische woordenboeken als het WNT moeten vanuit die documentatiefunctie ook vaker de eenzame samenstelling een plaats gunnen. Het voorkomen bij een bepaalde auteur kan voorts een motief voor opname zijn. Het filologisch of taalhistorisch belang een ander. Men zal derhalve bemerken dat op dit vlak de praktijk van het WNT nogal eens haaks staat op de visie, zoals oorspronkelijk door De Vries verwoord.

Namen

Eigennamen van personen en plaatsen hoorden volgens De Vries alleen in het Woordenboek thuis, als zij bestanddeel van de taal zelf waren geworden. Dat hield in dat men ze op zou nemen, indien zij in spreekwoorden en uitdrukkingen voorkwamen of in zwang waren om zekere eigenschappen aan te duiden, d.w.z. indien de eigenaam tot soortnaam was geworden. Dit criterium bleef gehandhaafd. Vandaar dat men in het woordenboek artikelen voor persoons- en plaatsnamen aantreft als AAF, HANS, HEIN, JAN, JUDAS, KEES, PIET, TOBIAS, TRIJN en KEULEN, MOOKERHEI, NAZARETH, URK, UTRECHT, VOLEWIJK en vele andere.

3. Afleveringen, delen, banden

Het WNT is een woordenboek dat in afleveringen werd gepubliceerd. Vanaf december 1917 bestaat iedere normale aflevering uit 4 vel druks = 64 bladzijden = 128 kolommen. Daarvoor telde een aflevering gemiddeld nog 5 vel druks. De eerste aflevering zag het licht in 1864, de laatste is uitgebracht in 1998. In totaal zijn er 686 afleveringen.

Een bepaald aantal afleveringen vormt een deel of een deelstuk en is in een band samengevoegd. Als norm voor bundeling in een band gold vroeger bij vijf vel: 15 afleveringen, later bij vier vel: 20 afleveringen. Een band van grotere omvang zou al te onhandig worden.

Een band kan dus een deel of een deelstuk bevatten. Het begrip 'band' valt dan ook niet met het begrip 'deel' samen, ofschoon beide ten onrechte wel eens door elkaar gebruikt worden. Er zijn meer banden dan delen. Het WNT bestaat uit 29 delen in 39 banden, een Supplementdeel op de letter A in één band, en de normaal ook in één band samengenomen Bronnenlijst van 1943 met zijn twee aanvullingen van 1953 en 1966.

In Figuur 1 geven wij een overzicht van alle banden, delen, het gedeelte van het alfabet dat zij bestrijken (het 'traject') en de kolommen waaruit zij bestaan, in hun numerieke en alfabetische volgorde. De nummers van de delen zijn conventioneel aangegeven met Romeinse cijfers. Het nummer van een deelstuk is weergegeven met een superieur Arabisch cijfertje.

Splitsing van een deel in een eerste, tweede, enz. stuk is het gevolg van een combinatie van factoren: a) het feit dat men niet alfabetisch werkte, maar de bewerking inzette op verschillende punten in het alfabet, en wel bij de letters A, G en O; b) de toekenning van deelnummers op voorhand, gebaseerd op een schatting van het trajectgedeelte en de omvang die ieder deel zou krijgen; c) een omvang die in de praktijk veel ruimer dan die schatting uitviel; d) de noodzaak een band hanteerbaar te houden.

Aan het inzetten van de bewerking bij de A, O, G (en het van daaruit verder verdelen van de te bewerken letters over de afzonderlijke redacteurs) is ook de wisselende omvang van de diverse banden toe te schrijven. Een band met een verderop in het alfabet gelegen traject kon immers al lang en breed uitgebracht zijn vóórdat een daarvoor gelegen traject aan de beurt was om bewerkt te worden, en aldus geforceerd veroorzaken dat de

band ervoor wat meer of minder afleveringen ging bevatten. Slechts in één geval leverde dat een uiterst schriel bandje op: Deel XII⁴ RES — RHYTHMUS. Het kon met zijn zes afleveringen niet meer toegevoegd worden aan Deel XII³ R — REREN, dat al uit 22 afleveringen bestond en een band met 28 afleveringen was ondenkbaar. Maar het kon ook niet meer de opening van een volgende band van 20 afleveringen vormen, want Deel XIII Riant — Ruzing was al in 1924 gepubliceerd.

FIGUUR 1: BANDEN EN DELEN NAAR NUMMER EN ALFABET

BAND	DEELNR.	TRAJECT	KOLOMMEN
1	I	A — AJUIN	1-2078
2	II ¹⁻²	AKANT — BLUTTEN	1-2936
3	III ¹	BO — BYZANTIJSCH	1-1944
4	III ²⁻³	C — FUUT	1945-4718
5	IV	G — GITZWART	1-2406
6	V	GLAASJE — HARSPLEISTER	1-2272
7	VI	HARST — IZEGRIM	1-2264
8	VII ¹	J — KEURMEDE	1-2688
9	VII ²	KEURMEESTER — KOZIJN	2689-5888
10	VIII ¹	KR — LICHAMELIJK	1-1904
11	VIII ²	LICHT — LYRISME	1905-3388
12	IX	M — NYMPH	1-2230
13	X	O — OOILAM	1-2344
14	XI	OOIT — OZON	1-2268
15	XII ¹	P — PLETSEREN	1-2622
16	XII ²	PLETTEN — QUOYER	2623-5132
17	XII ³	R — REREN	1-2724
18	XII ⁴	RES — RHYTHMUS	1-742
19	XIII	RIANT — RUZING	1-1964
20	XIV	S — SROOP	1-3112
21	XV	ST — STREVER	1-2206
22	XVI	STRI — TIEND	1-1856
23	XVII ¹	TIENDE — TREKKEN	1-2578
24	XVII ²	TREKKER — TZIGANE	2579-4624
25	XVII ³	U — UZEEREN	1-2712
26	XVIII	V — VER-(IV)	1-1940
27	XIX	VER-(V) — VERHYPOTHEKEN	1-2674
28	XX ¹	VERIABEL — VERSCHHEID	1-2268
29	XX ²	VERSCHIEDEN — VERZWOREN	1-2634
30	XXI	VES — VLUWE	1-2542
31	XXII ¹	VO — VOORHOOFDS	1-1880
32	XXII ²	VOORHOUDEN — VOYANT	1-1476
33	XXIII	VR- — VUUSTER	1-1480
34	XXIV	W — WEEL (II)	1-2526
35	XXV	WEELDE — WIJBISSCHOP	1-2516
36	XXVI	WIJBURGER — WREKEND	1-2558
37	XXVII	WREKER (I) — ZICHT (III)	1-2542
38	XXVIII	ZICHTBAAR — ZUGELEN	1-2542
39	XXIX	ZUID — ZYTHUM	1-1834
	Suppl. I	A — AZUURSTEEN	1-2334

4. Oudste, oudere, jongere, jongste delen; oude en jonge delen

Het feit dat men aanving met de bewerking van de letters A, O en G en van daaruit verder werkte, is er ook debet aan dat de ouderdom van de delen niet parallel loopt met de alfabetische volgorde. Figuur 2 biedt een overzicht van de delen gerangschikt naar hun ouderdom (bij de periode-aanduidingen van ieder deel heeft het eerste jaartal betrekking op het verschijningsjaar van de eerste aflevering, het tweede op dat van de laatste aflevering). Uit dat overzicht blijkt dat pas vanaf Deel XXIV W — WEEL (II) alfabet en chronologie hand in hand gaan.

Natuurlijk heeft deze discrepantie tussen de alfabetische en de chronologische volgorde consequenties voor een groepering van de delen naar hun interne kenmerken. Van belang voor die interne kenmerken zijn niet alleen de wijzigingen in opzet die wij reeds bespraken, maar ook de twee belangrijkste veranderingen in de redactionele bewerking die zich in de periode 1942-1943 voordeden. Vanaf die tijd werden alle citaten van een exacte datering voorzien. Voorts vereenvoudigde men de behandeling van de ‘opnoemers’ (= kleinere afleidingen en samenstellingen die binnen het artikel van hun hoofdword opgenomen zijn) en verbeterde men de typografische presentatie ervan. Op een combinatie van deze opzet- en bewerkingsveranderingen is onze indeling in oudste, oudere, jongere en jongste delen gebaseerd, die men in de tweede kolom van rechts ziet weergegeven.

Vanzelfsprekend zijn in de praktijk de scheidingslijnen niet zo scherp te trekken als het indelingsschema met de betreffende kenmerken suggereert. Veeleer gaat het om vloeiende overgangen. Bepaalde delen kunnen met een gedeelte van hun afleveringen nog kenmerken van een voorgaande en met een ander gedeelte reeds kenmerken van een volgende fase bezitten. Dat is b.v. het geval met de delen AKANT — BLUTEN, GLAASJE — HARSPLEISTER en BO — BYZANTIJSCH op de grens tussen oudste en oudere delen. En aan de andere kant van de tijdlijn — Op de grens van de jongere en jongste delen — geldt natuurlijk voor delen die zowel afleveringen van vóór als van ná 1976 bevatten, dat een gedeelte níét en een gedeelte wél door de cesuur van 1921 is ‘getroffen’ (In Deel XII⁴ geldt de cesuur vanaf het artikel REU (I), in XVII² vanaf de afleidingen en samenstellingen van TUSSCHEN, in XVII³ vanaf UITBRANDEN, in XIX vanaf VERBLUFFEN en in XXIII vanaf VREES (I)). Dergelijke overgangsdelen plaatsten wij in de rubriek met kenmerken die voor het merendeel van hun afleveringen opgaan.

Globaler kan men een scheiding aanhouden tussen oude en jonge delen (de kolom uiterst rechts) die uitsluitend berust op de genoemde veranderingen in de redactionele bewerking (ongedateerde tegenover gedateerde citaten en wijziging in behandeling van de opnoemers).

Met de gegeven indelingen en kwalificaties willen we een einde maken aan de vaagheid waarmee men tot nu toe sprak van ‘de oude delen van het WNT’ en ‘de jonge delen van het WNT’, waarbij niemand wist over welke delen men het nu precies had.

FIGUUR 2: VOLGORDE DELEN NAAR OUDERDOM

DEEL	TRAJECT	PERIODE	KWALIFICATIE EN KENMERKEN	
I	A — AJUIN	1864-1882	oudste delen (1864-c. 1892) <ul style="list-style-type: none"> • eigentijds (= 19de-e.) wdb. met terugblik verleden (→ 1580) • beschrijvend en normatief • citaten ongedateerd • 1ste redactie 	oude delen
IV	G — GITZWART	1872-1889		
X	O — OOILAM	1869-1893		
II ¹⁻²	AKANT — BLUTTEN	1881-1903	oudere delen (c. 1892-1942) <ul style="list-style-type: none"> • historisch wdb. tot in de eigen tijd (1500 →) • beschrijvend • citaten ongedateerd • 2de en 3de redactie 	
V	GLAASJE — HARSPLEISTER	1890-1900		
III ¹	BO — BYZANTIJSCH	1892-1902		
XI	OOIT — OZON	1894-1910		
VI	HARST — IZEGRIM	1901-1912		
IX	M — NYMPH	1904-1913		
VIII ¹	KR — LICHAMELIJK	1907-1916		
III ²⁻³	C — FUUT	1908-1920		
VIII ²	LICHT — LYRISME	1917-1924		
XIII	RIANT — RUZING	1914-1924		
VII ¹	J — KEURMEDE	1913-1926		
XII ¹	P — PLETSEREN	1912-1931		
XVI	STRI — TIEND	1925-1934		
XIV	S — SROOP	1920-1936		

XV	ST — STREVER	1924-1941		
VII ²	KEURMEESTER — KOZIJN	1926-1941		
XII ²	PLETTEN — QUOYER	1932-1949		
XVII ¹	TIENDE — TREKKEN	1941-1960	jongere delen (1942-1976) <ul style="list-style-type: none"> • historisch wdb. tot in de eigen tijd (1500 →) • beschrijvend • citaten gedateerd • verandering in behandeling ‘opnoemers’ • 4de redactie 	
XVIII	V — VER (IV)	1947-1958		
XII ³	R — REREN	1947-1971		
XXI	VES — VLUWE	1957-1971		
XVII ²	TREKKER — TZIGANE	1960-1979		
XII ⁴	RES — RHYTHMUS	1972-1981		
XIX	VER (V) — VERHYPOTHEKEN	1959-1982		
XVII ³	U — UZEEREN	1975-1984		
XXII ¹	VO — VOORHOOFDS	1972-1986	jongste delen (1976 →) <ul style="list-style-type: none"> • historisch wdb. (1500 → 1921) • beschrijvend • citaten gedateerd • behandeling ‘opnoemers’ als in jongere delen • 5de redactie 	jonge delen
XX ¹	VERIABEL — VERSCHHEID	1982-1986		
XXIII	VR- — VUUSTER	1974-1987		
XXII ²	VOORHOUDEN — VOYANT	1986-1987		
XX ²	VERSCHIEDEN — VERZWOREN	1986-1988		
XXIV	W — WEEL (II)	1988-1989		
XXV	WEELDE — WIJBISSCHOP	1989-1991		
XXVI	WIJBURGER — WREKEND	1991-1993		
XXVII	WREKER (I) — ZICHT (III)	1993-1994		
XXVIII	ZICHTBAAR — ZUGELEN	1994-1996		
XXIX	ZUID — ZYTHUM	1996-1998		
Suppl. I	A — AZUURSTEEN	1942-1956	supplement	

5. Spelling

De spelling van het WNT is de spelling De Vries-Te Winkel. Zij werd speciaal voor het Woordenboek ontworpen. Dat ontwerp werd in 1863 door Te Winkel te boek gesteld in de eerste uitgave van de *Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling*. In 1865 volgde een tweede, herziene en vermeerderde uitgave. Daarbij was het ontwerp in een regeling omgezet. In weerwil van latere, officiële spellingswijzigingen bleven de achtereenvolgende redacties van het WNT vasthouden aan de spelling De Vries-Te Winkel om de innerlijke uniformiteit geen geweld aan te doen en het stelsel van verwijzingen niet te ondermijnen.

De spelling De Vries-Te Winkel vormt de grondslag van onze huidige spelling. De meeste woorden zijn dan ook in beide spellingssystemen identiek en leveren bij het opzoeken geen enkel probleem op. Er zijn niettemin enige verschillen waar men bedacht op moet zijn. Zo hebben sommige woorden:

- oo* i.pl.v. *o*: *beloonen, gelooven, hooren, koopen, loopen, noode, oolijk, schoovenbinder* enz.
- ee* i.pl.v. *e*: *deelen, eenig, groepeeren, kleeding, meenen, probeeren, regeering, teeken, vreezen* enz.
- sch* i.pl.v. *s*: *barsch, dorpsch, dorschen, verschheid, visch, vleeschelijk, wasschen* enz.
- ph* i.pl.v. *f*: *phalanx, pharao, phase, philosophie* (maar: *philosoof*), *photographeeren, physiek* enz.
- c* i.pl.v. *k*: *cadet, caduc, candidaat, caricatuur, catechismus, catholicisme, classiek* enz.

fj *qu* i.pl.v. *kw*: *quadratuur*, *quaestieus*, *qualificatie*, *quasi*, *quintet* enz.

g) *ae* i.pl.v. *e*: *phaenomeen*, *praedicaat*, *praehistorisch*, *praeludium*, *praemisse*, *praepareeren* enz.

h) *ede* i.pl.v. *ee*: *mede*, *neder*, *weder* enz.

Voorts werden bepaalde koppelingen nog als verbinding en nog niet als één woord opgevat en derhalve ook niet aaneengescreven, zoals b.v.: *blijk geven*, *plaats hebben*, *plaats vinden*, *tevreden stellen*.

Het WNT veroorlooft zich soms 'moderne' afwijkingen van de spelling De Vries-Te Winkel indien uit het materiaal bleek dat zij ten tijde van die spelling al ingeburgerd waren. Tegenover b.v. *catholiek*, *cliniék*, *content*, *phantasie*, *quadraat*, *quaestie*, *qualiteit*, *quartet*, *quitantie* bij De Vries-Te Winkel staan WNT-spellingen als *katholiek*, *kliniek*, *kontent*, *fantasie*, *kwadraat*, *kwestie* (maar: *quaestieus*), *kwadraat* (maar: *quadratuur*), *kwaliteit*, *kwartet* en *kwitantie*. Voor de afwijkende varianten zal men overigens in veel (maar niet in alle!) gevallen verwijzingen vinden naar het artikel van hun hoofdvorm.

In oudste en sommige oudere delen treft men conform de oudste versie van de spelling De Vries-Te Winkel ook bij het onbepaald lidwoord en het bezittelijk voornaamwoord nog buigingsuitgangen aan.

6. Omvang

Het WNT bestaat uit 29 delen in 39 banden en één Supplementdeel op de A. Die delen herbergen in 686 afleveringen 91.610 kolommen (= 45.800 bladzijden).

Het aantal citaten dat men voor de bewerking ervan gebruikte, zal dan op 2.500.000 à 3.000.000 te stellen zijn. Daarvan zullen er ca. 1.600.000 in het werk zelf opgenomen zijn. Het aantal woorden (= vetgedrukte trefwoorden en cursieve subtrefwoorden) zal liggen tussen de 350.000 en 400.000. Er zijn ongeveer 80.000 à 90.000 afzonderlijke artikelen (met vetgedrukt trefwoord).

Wij geven deze cijfers onder het grootste voorbehoud. Zij berusten op steekproeven, gedaan op verschillende delen uit verschillende periodes. Bij woordenboeken als het WNT met wisselende omvang van de redactionele tekst bij etymologieën, bij besprekingen van vormvarianten en bij vele gecompliceerd gestructureerde artikelen, met typografische wijzigingen, met variërende citaatlengtes e.d. is de waarde daarvan niet meer dan indicatief. Dat wij ze nochtans geven, komt voort uit de behoefte af te rekenen met de zeker onmogelijke astronomische aantallen die in andere publicaties over het WNT wel zijn genoemd. Zelfs de onze zijn waarschijnlijk aan de hoge kant.